

DOI: 10.18427/iri-2018-0008

A tárgyak jelentősége a környezet formálásában

Siposné Tavaszi Virág

Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest
s.tavaszi.virag@gmail.com

A tárgyi környezet megjelenése

Az ember megjelenését megelőző időszakban csupán a teljesen érintetlen természeti környezet létezett a világban, a különféle növények és állatok sokaságával. Etológiai vizsgálatok során megfigyelték, hogy bizonyos állatfajok a védelem vagy a táplálékszerzés okán változatos, biológiailag nem hozzájuk tartozó segédeszközöket is használnak (pl. a polip védekezésül kagyló- vagy a vízbe került kókuszdióhéj mögé bújjik veszély esetén, s ezt akár magával is hurcolja egy ideig). A magasabb rendű állatok azonban, mint a madarak vagy az emlősök, az idegrendszeri fejlettségük miatt, a próbálgatás következtében már többre is képesek, össze tudják kapcsolni a célt és az eszközt, vagyis a komplexebb, belátásos tanulás jelenik meg viselkedésrendszerükben. Ezeket a jelenségeket természetes közegben pl. Jane Goodall figyelte meg elsőként, így tanúja lehetett annak, hogy a csimpánzok, különböző ágakkal, miként segítik táplálékszerzést. A kelleket azonban ők sem őrzik meg hosszan, nem marad tartósan a birtokukban, továbbfejlesztésük sem történik meg igazán. Így ezek jellemzően a természetben előforduló formájukban maradnak.

Az eszközök, szerszámok tartósabb használata az előember megjelenéséhez köthető, aki eleinte ugyanúgy használhatta ezeket, mint a körülötte lévő élőlények. Természetesen az előember is rájött arra, hogy eszközök birtokában ő is hatékonyabban tud tevékenykedni, de azt is megtapasztalhatta, hogy a természetben található és jól használható eszközök téra véges. Idegrendszeri és anatómiai fejlettsége révén azonban azt is felismerhette, hogy ezek mintájára maga is tud ilyeneket készíteni, s így képes saját hatékonyságát, lehetőségeit növelni. Mivel a kezdeti időből nem maradtak fent igazán tárgyi emlékek, ezért ezen korszak kutatását nagyban segítették (s lehetőség szerint segítik talán ma is még) a modernizált világtól elszigetelten élő természeti népek körében tett megfigyelések. Sajnos napjainkban már ezen lehetőségek szinte teljesen megszűntek, hiszen a civilizáció olyan mértékeket ölt, hogy elenyésző mértékű maradt az ember lakta, de más kultúráktól tartósan elszigetelt terület bolygónkon. A megfigyelések és a feltárt régészeti leletek következtében is valószínűsíthető tehát, hogy az ember első tárgyai leginkább a természetben megtalálható, és akár rögtön vagy kis átalakítással használható fából, kőből készült eszközök, tárgyak lehettek. Ezen jelenségnek korszakként való besorolása, elnevezése is erre utal- kőkorszak, azaz jellemzően kőeszközök használata-, melyet a legrégebbi eszközkészítési időszakként tartanak számon. A kezdeti korszak elnevezése egyrészt a régészeti munkát segíti, másrészt a múltban való tájékozódásunkat is nagyban megkönnyíti. Erre azért van szükség,

mert az eszközök használatának kultúrája mind időben, mind térben különböző mértékű és jellegű, folytonosan változó jelenség. A közvetlen tapasztalás általi felismerés mozdította előre azt a fejlődést, mely során a jól bevált tárgyak elkezdtek megőrződni és gyarapodni, s a hatékonyság és szükségletek érdekében fokozatosan akár át is alakulni. Hiszen eleinte valószínűsíthetően a természeti formákat utánozták le, majd ennek használata közben gyűjtött tapasztalatai során kezdődött meg az egyre finomabb tökéletesítés.

Az alábbi táblázat rövid időtartamot felölelve (őskor, ókor), vázlatos összefoglalásban mutatja két alapvető dolog, vágóeszköz-kés; valamint a kerámiatárgyak kialakulását, fejlődését a kezdeti időszakban:

1. táblázat. Állatok eszközhasználó viselkedése

Kezdetektől napjainkig (állatok eszközhasználó viselkedése)						mai tapasztalat-szerzési lehetőség
régészeti korszak	egyéb kor-jellemző	eszköz-készítés fő anyaga	forma	formálási technika	funkció	
ŐSKOR-	-	fa, kő	természetben megtalálható eredeti forma	minimális alakítás: törés, hajlítás	segéd-eszköz	természet-filmek, állatkertek, spontán környezeti megfigyelések

2. táblázat. Ember eszközhasználó tevékenysége

ŐSKOR (ember eszközhasználó tevékenysége)						
régészeti korszak	egyéb kor-jellemző	esz-köz-/tárgy-készítés fő anyaga	forma	formálási technika	funkció	mai tapasztalat-szerzési lehetőség
a) kőkorszak	eszközt használó, de nem készítő korszak	- természetben található kövek, fadarabok, kagylók minimális alakítása, használata				természeti népek, természetben, szabadon játszó gyermekek
b) őskőkorszak paleolitikum	felegyenesedett előember, tudatos eszköz-készítés, tűz ismerete	fa, kő, csont, kagyló, állatfog	természetben megtalálható eredeti forma, marokkő, szakóca	tudatos átalakítás: élesítés, pattintás, szilánkhasítás	eszközök, szerszámok, idolk, nyaklánc, karkötő idolk	múzeumok, könyvek, Herman Ottó Emlékház,- Bársony-házi szakócák

		agyag csak szárít-va	tál, edény	felrakás	emberi és állati figurák	nem tartós, nagyon ritka lelet
c,d) középső és újkőkorszak-mezolitikum-neolitikum	növény-termesztés, állattenyésztés kialakulása	fa, kő, csont	csiszolt kő penge	csiszolás	ütés, vágás, szúrás, lyukasztás, kapa-rás, csi-szolás	Magyar Nemzeti Múzeum leletanyaga
		agyag kiégetve - kerámia	szférikus, zoomorf	díszítés: ujj- és körömbenyomkodás, csípés, bekarcolás, festés	tárolás, főzés, szállítás, oltár vagy mécses	Aggteleki barlangból származó cseréptöredékek, Körös Kultúra leletei

3. táblázat. Emberi tárgy kultúra kialakulása

ÓKOR (ember tárgy kultúrája)						
régészeti korszak	egyéb korjellemző	eszköz- /tárgy - készítés és fő anyaga	forma	formálási technika	funkció	mai tapasztalatszerzési lehetőség pl. :
rézkor	szociális különbség kialakulása, iparszerű fém-művesség kezdete, közvetítő kereskedelem	kő réz arany ezüst	változatos	fémolvasztás és fémmegmunkálás technikája	munkaeszköz, fegyver, díszítés, ékszer státuszszimbólum, vallás, temetkezés	kocsi modellek, ember formájú urnák - Magyar Nemzeti Múzeum
		agyag - kerámia	változatos	festett és vésett díszítés, bütykőzés	tárolás,	lengyeli kultúra festett leletei
bronzkor		bronz	penge	fémolvasztás és fémmegmunkálás technikája	áldozati, fogadalmi ajándék, fegyverkezés	őskori edények – Százhalombatta, Hallstatt-i kultúra
		agyag - kerámia	tölcséres szájú edények formavilágából harang	zsinegdíszes, mészbetétes díszítés, talpas tálak	evés, ivás, temetkezés,	Harangedényes kultúra Kréta bronzkori leletei
vaskor	vasművesség legkorábban az ókori	vas	kés, tör, kard	olvasztás, csiszolás	vágás, fegyver új tárgytípusok (pl. juhnyíró)	kelta, szkíta leletek

	Görögországban vált ismertté				olló, eke, kasza)	
		agyagkerámia	változatos	korong használata	tárolás, vallási, temetkezési kiegészítő eszköz	Százhalombatta vaskori falu rekonstrukció

Az egyszerű eszközhasználatot nagyban segítette tehát, az emberi gondolkodási képesség, mely által egyre összetettebb tudást halmozhattak fel egyrészt a különböző anyagok tulajdonságairól, s az abból fakadó alakíthatóságról, tartósságról; másrészt a funkció és az ahhoz megfelelő forma kapcsolatának fontosságáról. Együttes vizsgálatuk azért érdekes, mert az eszköz és tárgykészítés kezdeteinek feltárásában fontos kölcsönhatások, eljárásmodok, ok-okozati összefüggések tárulhatnak fel.

Funkcióját tekintve is nagyon fontos ez két tárgy. A vágó vagy daraboló-eszközök olyan alapvető segédletek, melyek használata akár az állatvilágban is szükségszerű lehet. Ennek megfelelően így akár biológiailag is rendelkezésre áll (fog, csőr) és amely funkcióhoz, az ember is már a legelső időkben is segédeszközöket használ. A kerámia pedig, egy másik olyan fejlődési szakasz eredménye, mely szintén meghatározó az emberiség történetében, hiszen lehetővé tette a begyűjtött dolgok megfelelő tárolását, megőrzését, a letelepedés, a kereskedelmi szállítás lehetőségét. Fennmaradásuknak nagy jelentősége van a múltbeli életmód feltárásában, hiszen változó stílusjegyeik alapján nagy segítséget jelentenek a minél pontosabb kormeghatározásokban, csoportosításokban. Ezen munkafolyamat további könnyítésekképpen, az archeológiai kultúrák elnevezéseinek alapja is a kerámiákhoz köthetők.

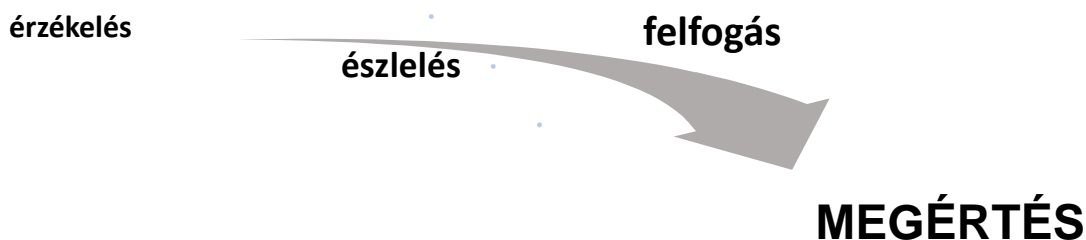
Bár a fejlődési ív igen látványosnak mondható, de a kézművesség a kezdeti időkben csak igen lassan tudott fejlődni. Ennek oka egyrészt az, hogy akkori élethossz igen rövid volt, másrészt a tudás átadása is csak szűkebb területen belül valósulhatott meg. Sejteni sem igazán lehet, hogy milyen sok új felfedezés tűnhetett el csupán azért, mert nem volt megfelelő módszer a szélesebb körű elterjedésére.

A tárgyak történetében lévő igazi áttörést a gazdálkodás megjelenése jelentette ebben a folyamatban, hiszen a korábbi vándorló életmód csak a legszükségesebb, mindennapi használati tárgyak megőrzését tette lehetővé. A neolitikumban (újkőkor vagy csiszoltkő-kor) történt letelepedéssel, a helyhez kötött házépítéssel, a réz, bronz, majd a vas használatával, a kerámia készítésének felfedezésével, (hiszen korábban csak megszártított agyagedények voltak), a gyakorlati tapasztalatok sokasága, és az ez általi fejlődés hatására az ember egyre inkább megtapasztalta azt, hogy miként képes megváltoztatni a körülötte lévő környezetet. A tárgyakon fokozatosan megjelentek a díszítések is, sőt egyre inkább megjelenhettek azok a tárgyak, melyek nem közvetlenül a mindennapi megélhetéshez voltak szükségesek, hanem pl. nagyobb számban vallási célokat vagy pusztán díszítést, vagyoni helyzet megmutatását, megszilárdítását szolgálták. Ezért a bronzkor fontos kulturális jelentősége volt, pl. pont a tárgyak olyan irányú felhalmozódása, mely megalapozta a társadalmi hierarchia kialakulásának lehetőségét, s e mellett a városok, központok létesítésének esélyét.

Eszközökkel kapcsolatos ismeretszerzési folyamat jellemzői

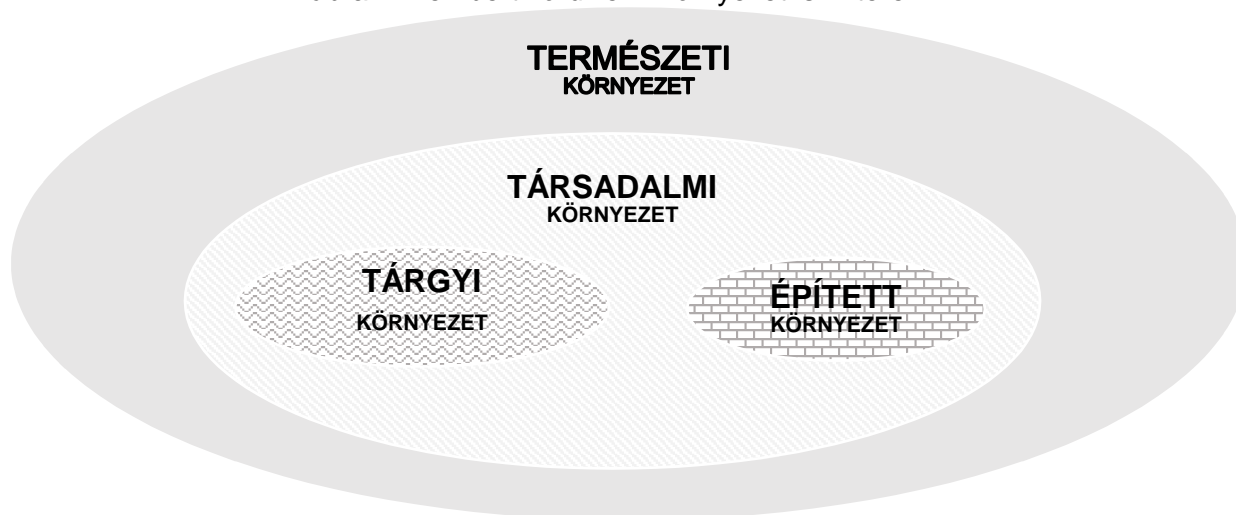
Az ember számára, az eszközökkel, tárgyakkal kapcsolatos ismeretszerzési folyamat során, a fejlett érzékelés és észlelés volt annak a felismerésnek az alapja, hogy milyen módon képes befolyásolni és fejleszteni gondolkodásmódját, viselkedését a környezetével kapcsolatosan.

1. ábra. A megértés folyamata

A megértés által kezdődhetett meg a környezethez való aktív alkalmazkodás időszaka is. Ilyen irányú tapasztalás, gondolkodás, megértés segítette, és segíti ma is az embert az egyre hatékonyabb tájékozódásban és alkalmazkodásban, melynek során az őt körülvevő természeti környezet átalakulása és a társadalmi környezet folyamatos fejlődése megy végbe. Ezek több szinten is kínálják a lehetőségeket, mivel a természeti környezetbe egyaránt beletartoznak az embertől függetlenül létező világ elemei, valamint a gondozott környezet, és a megművelt környezet szinterei is. A társadalmi környezet, mely az emberek közötti kapcsolatrendszerek összessége, szintén több területen van jelen. Így ennek vizsgálatánál egyaránt figyelembe kell venni a szociokulturális, a munkahelyi, valamint a családi környezetet is.

2. ábra. Az embert körülvevő környezeti szintek

Mindezekben a környezeti szintereken belül változik, alakul és fejlődik folyamatosan a tárgyi- és épített környezet, melynek szintén több funkciójú rétegei különböztethetők meg, mint pl. munkahelyi, egyéni, személyes, közösségi terek. Ennek az összetett és egymásra ható- visszaható rendszernek a megértése és hatékony használata

érdekében folyamatosan képesnek kellett (és kell ma is) lenni a környezetben való tájékozódásra, aktív alkalmazkodásra, ismeretszerzésre, a megóvásra és fejlesztésre. Így jöhetett létre fokozatosan az azóta is egyre bővülő és alakuló tárgyi és épített környezetünk.

Őskori felfedezések megismertetésének jelentősége

Természetesen felmerül a kérdés, hogy napjainkban miért van ennek megismertetésére szükség pl. az oktatásban. Egyrészt azért, mert az ősi alapttechnikák megismerése és elsajátítása szemléletes módon modellezheti a tárgyak, eszközök formája és funkciója közötti valódi és fontos kapcsolatot. Az egyszerű tárgykészítő, környezetalakító, alkotó folyamatok közvetítése jelenlegi, erősen pazarló életmódunkban továbbá elősegítheti a tárgyak megbecsülését az által, hogy:

- megkönnyíti az ismerkedést a mindennapok tárgyi környezetével,
- hozzájárul a múzeumi kiállítások anyagának értőbb feldolgozásához (akár pl. az őskor mindennapjainak megértéséhez),
- segíti a kultúrtörténet, a tárgyalkotó folyamat definiálását.

Mindezeknek kiemelkedő jelentősége van:

- megfelelő munkavégzési / tanulási szokások kialakításában,
- kritikus fogyasztói magatartás- társadalmi környezet hatásainak felismerésében,
- felelős, környezettudatos beállítottság-természeti környezet védelmében.

A tanórákon ezért lényeges mozzanat lehet az:

- egyszerű, ősi, kézműves kezdetekhez való visszanyúlás,
- anyagok eredet szerinti csoportosítása (természetes-; mesterséges-, átalakított-/társított-anyag),
- alapanyagok, nyersanyagok felhasználhatóságának megismertetése,
- anyagok, tulajdonságok megtapasztaltatása,
- anyagvizsgálat végzése annak eldöntése érdekében, hogy adott munkadarabhoz, mely anyag lesz a legmegfelelőbb (alsó tagozatos technika tanítás kiemelten fontos)
- régi – mai felhasználási technikák megismertetése, összehasonlítása,
- az egyszerűség, elkészíthetőség felfedeztetése (a különösebb vagy bonyolult / drága eszközök, berendezések nélkül is létrehozható tárgyak lehetősége)

3. ábra. Néhány példa a gyakorlatból: ősi technikák megjelenése köz- és felsőoktatásban (saját fotók)

marokedény

körmönfonás

kitapasztásos edénykészítés,
díszítés- karcolással, nyomhagyással

nemezelés

szövés

fém domborítás

